

Politeja

Nr 1(88/3), 2024, s. 25-39

<https://doi.org/10.12797/Politeja.21.2024.88.3.02>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Fuad JOMMA

Uniwersytet Szczeciński

fuad.jomma@usz.edu.pl

OGRANICZENIE WOLNOŚCI I PRAW A MIGRACJE SYRYJSKICH KURDÓW

ABSTRACT **Restriction of Freedoms and Rights vs. Migration of Syrian Kurds**

This article focuses on analysing the factors pushing Kurds out of Syria. The starting point for the research is the analysis of negative, positive, and political freedom. The article puts forward the thesis that the restriction of freedom and rights of Kurds in Syria was a decisive factor pushing them out of the country. In this context, an attempt is made to answer the following questions: 1) what is positive and negative freedom?, 2) what freedoms and rights were guaranteed to the citizens by the constitution of Syria?, 3) how were the freedom and rights of Kurds restricted in Syria?, 4) how many Kurds emigrated from Syria and where did they go?

Keywords: Kurds, Syria, discrimination, freedoms and rights, migration

Słowa kluczowe: Kurdowie, Syria, dyskryminacja, wolności i prawa, migracje

WSTĘP

Syria jest przykładem państwa, w którym pozory demokracji widoczne są jedynie w konstytucji. Poza tym władza oparta jest na armii, służbie bezpieczeństwa i rozbudowanym aparacie biurokratycznym. Charakteryzując ustrój syryjski, można także zauważyć, iż ma on znamiona systemu pretoriańskiego, w którym wojsko dominuje nad układem politycznym, wywiera wpływ na władzę cywilną i przyjmowane akty prawne¹. Nie jest to obojętne dla ograniczenia wolności i praw obywateli, podobnie jak to, że władza należy do Arabów wyznających alawizm. Funkcjonowanie zatem w państwie, w którym nie było się Arabem i należało do innej grupy religijnej, było problemem. Duże znaczenie dla realizacji praw i wolności, poza przynależnością do narodu arabskiego, miał również stan wyjątkowy obowiązujący w latach 1963-2011, a potem wojna domowa. Temu towarzyszył rozbudowany system karny i stosowanie nadzwyczajnego ustawodawstwa. Innym czynnikiem ograniczającym wolność Kurdów było nieuznawanie ich jako mniejszości narodowej i brak regulacji prawnych dotyczących ochrony praw mniejszości. Poza tym Kurdowie żyjąc na pograniczu Syrii, Turcji i Iraku, w ocenie władz stwarzali zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa syryjskiego przez swoje zapędy niepodległościowe. Wszystko to powodowało, że wolność i prawa Kurdów były ograniczone i kontrolowane.

Niniejszy artykuł dotyczy analizy czynników odsuwających Kurdów z Syrii. Jest to mniejszość narodowa nieuznawana przez władze syryjskie, podobnie jak inne grupy. Była i jest przedmiotem dyskryminacji, ograniczania praw i wolności, co miało i nadal ma wpływ na decyzję o emigracji z tego kraju. Punktem wyjścia do badań w tym zakresie jest analiza wolności negatywnej, pozytywnej oraz politycznej. Sięgnięcie po ostatnią z nich ma związek z moim kurdyjskim pochodzeniem. Jak pisał bowiem Giovanni Sartori w „Teorii demokracji” w sprawach wolności politycznej winni się wypowiedzieć ci, którzy doświadczyli politycznego zniewolenia². W artykule postawiono tezę głoszącą, że ograniczenie wolności i praw Kurdów w Syrii było decydującym elementem wypychającym ich z tego kraju. W związku z powyższym podjęto się próby odpowiedzi na pytania: 1) czym jest wolność pozytywna i negatywna?, 2) jakie wolności i prawa gwarantowały obywatelom konstytucje Syrii?, 3) w jaki sposób ograniczano wolność i prawa Kurdów w Syrii?, 4) ilu Kurdów wyemigrowało z Syrii i dokąd się udali? Realizacja powyższego zamierzenia wymusza zastosowanie metod interdyscyplinarnych charakterystycznych dla nauk: politycznych i administracyjnych (decyzyjna), prawnych (dogmatyczna) i socjologicznych (statystyczna).

¹ F. Jomma, *Wpływ podziałów religijnych, narodowych i etnicznych na procesy polityczne w Syrii*, Szczecin 2018, s. 190-191.

² G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1989, s. 369.

WOLNOŚĆ POZYTYWNA I NEGATYWNA

Odwołanie się do zagadnienia wolności wiąże się z tym, iż jest ono istotnym atrybutem funkcjonowania jednostki w społeczeństwie czy grupie. Jest fundamentem społeczeństwa i wyznacznikiem człowieczeństwa. Pojęcie wolności, jak zauważa Edmund Burke, jest trudne do zdefiniowania przez brak precyzji. Intuicyjnie każdy wie, czym jest wolność, ale dla każdego może oznaczać ona coś innego. By określić ten termin, najlepiej uczynić to, wskazując jej granice, ponieważ wolność jest ograniczona. Nie może działać bez barier, bo byłoby to równoznaczne z chaosem, czyli stanem, w którym każdy ingeruje w życie innych, a więc – jak pisał Isaiah Berlin – w interesie samej wolności powinniśmy ograniczać inne³. Olgierd Górecki podzielił granice wolności na: wewnętrzne (blokady) i zewnętrzne (bariery). Do pierwszej z nich zaliczył blokady pierwotne niezależne od woli jednostki i aktywności innych. Związane są one z prawami natury, fizjologią człowieka (choroby dziedziczne, choroby nabyte, uzależnienia, niepełnosprawność) i jego stanem psychicznym (instynkt). Granice wolności wewnętrznej mogą być ograniczone także poprzez światopogląd mający związek m.in. z religią. Wśród nich są ponadto rutynowe zachowania czy chęć podporządkowania jednostki przez innych, wykorzystując manipulację, kłamstwo. Z kolei granice wolności zewnętrznej mają charakter fizyczny (zdarzenia nie mające związku z aktywnością człowieka) i społeczny (wynikają one z relacji zachodzących na trzech poziomach: między jednostkami, jednostkami a społeczeństwem/grupami społecznymi, jednostkami a państwem. Mają związek także ze stanem faktycznym, czyli np. ubóstwem czy bezrobociem)⁴.

Filozof Isaiah Berlin stał na stanowisku, iż terminem „wolność” można manipulować w zależności od potrzeb⁵. Wyróżnił on „wolność” negatywną i pozytywną. Pierwsza z nich, czyli wolność „od” to wolność od przymusu, represji, ograniczeń prawych czy moralnych. Jej zakres wyznaczają granice wolności drugiego człowieka i grupy. Chroni ona obszar prywatności, w której jednostka może się realizować. Wolność negatywna jest jak dom, czyli jest przestrzenią wolną od zagrożeń i gwarantującą bezpieczeństwo. Prawo do prywatności, wolności słowa, zgromadzeń, ochrony własności to manifestacje wolności negatywnej. Wolność ta oznacza minimalizm w ingerencje życia obywateli. Może być jednak ograniczona poprzez zakazy wynikające z aktów prawnych.

Wolność „do”, czyli pozytywna, to wolność do działania zgodnie z własnymi wartościami, celami. To, jak pisał I. Berlin, chęć bycia podmiotem, a nie przedmiotem⁶. To także: 1) chęć kierowania się własnymi racjami, a nie innych, 2) zdolność do samo-realizacji i uczestniczenia w życiu społecznym i politycznym, 3) dostęp do zasobów

³ I. Berlin, *Cztery eseje o wolności*, przeł. D. Grinberg, D. Lachowska, J. Łoziński, Poznań 2000, s. 189.

⁴ O. Górecki, *Granice wolności jednostki. Problemy metodologiczne i klasyfikacja pojęcia*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2016, z. 10, s. 71-74.

⁵ I. Berlin, *Cztery eseje...*, s. 200.

⁶ *Tamże*, s. 197.

i możliwości, w tym edukacji, kultury, zdrowia. Na straży realizacji tej wolności stoi państwo. Może być ona ograniczona przez motywację czy samokontrolę.

Różnica między wolnościami sprowadza się zatem do tego, że pozytywna daje jednostkom możliwości realizacji, a negatywna chroni je przed kontrolą. Pierwsza z nich istnieje dzięki drugiej. Zatem jednostka nie może realizować swojej wolności pozytywnej, nie opierając się na negatywnej⁷. Człowiek może nie być zatem ograniczony tylko zakazami, ale także sytuacją, w jakiej się znalazł. Oznacza to, że osoba biedna mając prawo do kupna samochodu, nie zrealizuje tego zamierzenia przez brak środków. Nie może w pełni korzystać z wolności. Ponadto choroba, bezdomność, analfabetyzm, dyskryminacja, ubóstwo znacznie ograniczają możliwości wyrażania siebie, czyli wolności pozytywnej. Zatem konieczne są działania państwa, organizacji pozarządowych, by zwiększyć szanse jednostek do korzystania z wolności.

Droga do niej wiedzie poprzez nabywanie praw i wolności. Jak pisał Jan Stuart Mill w książce „O wolności”, żadne społeczeństwo bez względu na formę rządu nie jest *zupełnie wolne*, jeśli nie ma *choć w ogólny sposób* zapewnionych wolności pozwalających podążać własną drogą⁸. Uznał on jednak, że wolność indywidualna jednostki musi być ograniczona, by nie przynosić szkody innej osobie⁹. Życie w społeczeństwie wymaga zatem od każdego przestrzegania ogólnych przepisów, tak aby: 1) jeden drugiemu nie szkodził w jego interesach, 2) każdy brał udział *w pracy i ofiarach, przeznaczonych na obronę społeczeństwa lub jego członków przed krzywdą i przykrościami*¹⁰. Człowiek nie jest odosobnioną istotą i żyjąc w większej grupie, musi się jej podporządkować. Winien zatem zrezygnować z części swej indywidualnej wolności na rzecz wolności społeczeństwa. Jednak społeczeństwo nie może ingerować w prawa jednostki, jeśli nie naruszają one porządku społecznego.

Wolność polityczna jest z kolei wolnością negatywną, nazywaną także przez G. Sartori „wolnością ochronną” i „wolnością dla słabszego”¹¹. Ma chronić jednostkę przed nieograniczoną władzą rządzących i pozwolić jej na dokonywanie wyborów. Dotyczy ona relacji z innymi, opierając się na wzajemnym poszanowaniu wolności¹². Istnienie jej jest warunkiem innych wolności (ekonomicznej, prawnej, społecznej). Granicę między wolnością polityczną a uciskiem wyznacza wolność „od”, czyli ta negatywna¹³. Wolność polityczna pozwala jednostce na aktywność w sferze publicznej. Daje asumpt do zrzeszania się i wyrażania swobodnie swojej opinii.

⁷ A. Stoiński, *Wolność „od” i „do”. Relacje wzajemne*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2013, nr 19, s. 321.

⁸ J.S. Mill, *O wolności*, przeł. J. Starkel, Lwów 1864, s. 26.

⁹ *Tamże*, s. 115.

¹⁰ *Tamże*.

¹¹ G. Sartori, *Teoria...*, s. 369-370.

¹² *Tamże*, s. 375.

¹³ *Tamże*, s. 402.

WOLNOŚĆ I PRAWA OBYWATELI SYRII W ŚWIETLE KONSTYTUCJI I UMOWY SPOŁECZNEJ

Wolność i prawa są ze sobą związane. Te ostatnie wyznaczają granice wolności i chronią je. W opinii badaczy (John Locke, Jan Stuart Mill, Benjamin Constant, Alex de Tocqueville) powinien istnieć minimalny zakres wolności osobistej, której nie można naruszyć, by mogła ona choć w niewielkim stopniu się rozwijać¹⁴. Dla B. Constanta owo minimum oznaczało gwarancję wolności sumienia, słowa, własności i opinii¹⁵. Rozgraniczenie znaczenia pojęć „wolności” i „praw obywatelskich” jest trudne. Niektóre uprawnienia przysługujące jednostce są bowiem określane jako „wolności” bądź „prawo”. Pierwsze z nich wyznacza strefę wolną (prywatną) od ingerencji ze strony państwa oraz nieskrępowanych w nim działań politycznych i społecznych. Wolności te mają *status negativus*. Należą do czynów indyferentnych, czyli takich, które nie są nakazane lub zakazane. W tym przypadku organy państwa zachowują postawę *non facere* (bierną). Natomiast pod pojęciem drugiego rozumie się zespół praw przysługujących jednostce, na podstawie aktów prawnych państwa, w oparciu o kryterium obywatelstwa. Prawa obywatelskie dotyczą relacji między jednostką a państwem¹⁶. Można je interpretować jako wzorzec postępowania czy zachowania mający swe źródło w prawie. Wówczas państwo wykazuje się postawą aktywną (*dare facere*).

Odnosząc się do wolności przyznanych mocą konstytucji syryjskich, należy stwierdzić, że dotyczyły one obywateli tego państwa, którzy byli integralną częścią narodu arabskiego. Oznacza to, że ustawy zasadnicze nie dawały gwarancji wolności i ochrony Kurdom, Ormianom, Turkmenom, Asyryjczykom, Czerkiesom i Żydom, wszystkim, którzy nie są Arabami. Ponadto należy podkreślić, iż znaczna część Kurdów zamieszkująca *muhafazat* (województwo) al-Hasaka w Syrii została pozbawiona obywatelstwa tego państwa w 1962 r. W wyniku spisu ludności podzielono ich na: 1) osoby posiadające syryjskie obywatelstwo, 2) cudzoziemców (150 000–300 000 osób) i 3) bezpaństwowców (10 000 osób)¹⁷. Osoby znajdujące się w drugiej i trzeciej grupie zostały wyłączone z korzystania z praw i wolności wynikających z konstytucji.

Obecnie obowiązująca w Syrii konstytucja z 2012 r.¹⁸ uznała wolność za *święte prawo*, której gwarantem jest państwo (art. 33.1). Każdy zamach na nią i prawa obywatelskie są traktowane jako *karalne przestępstwo* (art. 54). Konstytucja zagwarantowała równość wszystkich obywateli wobec praw i obowiązków (art. 33.3) oraz równość szans (art. 33.4). Przyznała wolność: twórczości naukowej, artystycznej i kulturalnej (art. 31),

¹⁴ I. Berlin, *Cztery eseje...*, s. 189.

¹⁵ *Tamże*, s. 192.

¹⁶ W. Zakrzewski, *Podstawowe wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne. Stan prawny na dzień 1 września 1997*, red. W. Skrzydło, Lublin 1997, s. 174-175.

¹⁷ F. Jomma, *Wpływ podziałów...*, s. 403.

¹⁸ *Konstytucja Arabskiej Republiki Syryjskiej z 2012 r.*, [online] https://www.constituteproject.org/constitution/Syria_2012?lang=ar, 7 VIII 2023.

korespondencji (art. 37), przekonań (art. 42.1), prasy, druku, publikacji (art. 43), zgromadzeń (art. 44), zakładania stowarzyszeń i zrzeszeń, ale z zastrzeżeniem, że mają mieć one *narodową podstawę* (art. 45). W konstytucji ujęto klauzulę antydyskryminacyjną – zakazującą dyskryminację między innymi ze względu na pochodzenie, język, religię czy przekonania (art. 33.3). Tym samym ustawodawca wprowadził zakaz podejmowania działań, które utrudniałyby realizację przez jednostkę wolności. Poza wolnościami konstytucja przyznała obywatelom prawo do: ochrony różnorodności kulturowej społeczeństwa *ze wszystkimi jego elementami i wielością tworzących je grup* (art. 9), ochrony własności prywatnej (art. 15), ochrony rodziny (art. 20), opieki zdrowotnej (art. 22), udziału w życiu politycznym, społecznym, ekonomicznym, kulturalnym (art. 23, 34), nauki (art. 29), opuszczenia terytorium państwa (art. 38.3), pracy (art. 40), swobodnego wyrażania poglądów (art. 42.2).

Wcześniejsze konstytucje¹⁹ także gwarantowały obywatelom wolności. Najczęściej dotyczyły one swobody: wyznania (konstytucja z 1930, 1950, 1963, 1969 i 1973 r.) oraz myśli i opinii (1930, 1950, 1953, 1969, 1973). Na przestrzeni lat rzadziej pojawiały się wolności: 1) zrzeszania się i zgromadzeń (1930, 1950, 1953, 1973), 2) korespondencji (1930, 1973), 3) stowarzyszeń (1950, 1953) oraz prasy i druku (1930 rok). Z kolei w siedmiu konstytucjach przyznano równości wobec prawa i obowiązków (1920, 1930, 1950, 1953, 1958, 1969, 1973), a zakaz dyskryminacji ze względu na religię, pochodzenie lub język ujęto jedynie w konstytucjach z 1930 i 1958 roku. W konstytucjach z 1958, 1969 i 1973 r. stwierdzono, że korzystanie z wolności i praw jest zagwarantowane przez prawo (w kolejności art. 10, art. 22, art. 27). Analizując konstytucje Syrii, można także zauważyć, że poza wolnościami ujęto w nich także prawa obywatelskie. Najczęściej dotyczyły one prawa do: ochrony własności (1930, 1950, 1953, 1958, 1969, 1973), odwołania się do sądu (1950, 1953), zakładania partii politycznych (1950, 1953), pobytu i przemieszczania się po terytorium państwa (1950, 1953, 1969, 1973), pracy (1950, 1953, 1969, 1973), tworzenia związków zawodowych (1950, 1953), ochrony zdrowia (1950, 1953), edukacji (1950, 1953, 1969, 1973), sprawowania urzędu publicznego na warunkach określonych przez prawo (1950, 1953), uczestniczenia w życiu politycznym, ekonomicznym, społecznym i kulturalnym (1969, 1973), dziedziczenia (1969), obrony (1969).

Innym aktem prawnym zasługującym na wyróżnienie, a odnoszącym się do wolności, jest umowa społeczna z 2016 r.²⁰ Jest ona podstawą prawną funkcjonowania

¹⁹ *Konstytucja państwa syryjskiego z 1930 r.*, [online] <http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=420&>, 7 VIII 2023; *Konstytucja Syrii z 1950 r.*, [online] http://dustour.org/media-library/publications_syria/syrian_constitution_-1950-arabic.pdf, 7 VIII 2024; *Konstytucja Syryjskiej Republiki Arabskiej z 1953 r.*, [online] <http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=418&>, 7 VIII 2023; *Konstytucja Zjednoczonej Republiki Arabskiej z 1958 r.*, [online] <http://el-borai.com/wp-content/uploads/2014/03/dostor1958.pdf>, 7 VIII 2024; *Konstytucja tymczasowa z 1969 r.*, *konstytucja Al-Baas*, [online] <http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=5518&cat=414&>, 7 VIII 2024; *Stawa Konstytucja Syryjska z 1973 r.*, [online] <http://emediarc.com/PublicFiles/File/موسسة%20الدراسات%20السياسية%20في%20دمشق%201973.pdf>, 7 VIII 2023.

²⁰ Umowa Społeczna Demokratycznej Federacji Północnej Syrii z 29 grudnia 2016 roku zastąpiła Kartę Umowy Społecznej z 29 stycznia 2014 roku. Więcej na ten temat: A. Adamczyk, F. Jomma,

autonomicznego regionu w północnej Syrii nazywanego Rożawą, zamieszkiwanego przez wiele mniejszości, w tym m.in. Kurdów. Wyjątkowość tego aktu związana jest z położeniem nacisku na ustrój demokratyczny gwarantujący równość wszystkich narodów, wolność i prawa kobiet oraz respektujący międzynarodowe akty praw człowieka. Daje on swobodę aktywności politycznej, społecznej i kulturalnej, co zaznaczono już w preambule. Literalnie w umowie przyznano wolność: 1) zrzeszania się (art. 20), religii (art. 22), wyrażania myśli (art. 22), mediów i publikacji (art. 37). Ponadto w art. 31 stwierdzono, że wolność osobista nie może być ograniczona bez podstawy prawnej. W omawianym akcie przyznano także wiele praw. Wśród nich były prawo do: 1) życia (art. 18, 32), 2) udziału w życiu politycznym, społecznym, kulturalnym (art. 23, 33, 36, 39), 3) samoobrony i sprawiedliwości (art. 31), 4) zachowania swojej kultury i tworzenia organizacji (art. 33), 5) pracy, opieki zdrowotnej, zmiany miejsca zamieszkania (art. 35), 6) informacji (art. 38), 7) azylu (art. 40).

Kurdowie mający obywatelstwo Syrii w świetle konstytucji mieli zatem przyznane prawa i wolności. Jednak Syria była i jest państwem, w którym prawo nie jest gwarantem dostatecznej ochrony praw i wolności obywateli. Możliwość korzystania z wolności w tym państwie miało bowiem związek ze statusem społecznym, ekonomicznym i pochodzeniem (etnicznym, religijnym). Mimo konstytucyjnej równości dostęp do zagwarantowanych wolności był i jest udziałem nielicznych. Należą do nich alawici, dzierżący od dekad władzę w Syrii i korzystający z pełnego pakietu wolności kosztem innych. I. Berlin taki system nazwał „niemoralnym” i „niesprawiedliwym”, ponieważ wolność danej klasy czy narodu uzależniona jest od nędzy innych²¹.

Ograniczenie praw i wolności w Syrii wynikało ponadto z obowiązywania w tym państwie stanu wyjątkowego w latach 1963-2011²². W okresie tym uniemożliwiono obywatelom korzystania z prawa do: zgromadzeń, pobytu i przemieszczania się (art. 4a), własności (art. 4f) oraz wolności: korespondencji, myśli (art. 4b), mass mediów (art. 4b). Po jego odwołaniu kolejną barierą w korzystaniu wolności była wojna domowa.

DYSKRYMINACJA KURDÓW

Kurdowie są pewni swej tożsamości, jednak nie zmienia to ich poczucia braku wolności. Są ludźmi pogranicza i tym samym osobami otwartymi oraz tolerancyjnymi. Są także odważni i zdeterminowani żyć według własnych reguł. Nie mają jednak własnego państwa, które broniłoby ich praw i interesów. Funkcjonują w ramach innych krajów odbierających

Demokratyczny konfederalizm jako alternatywny ustrój dla Autonomicznej Administracji Północnej i Wschodniej Syrii, „Przegląd Sejmowy” 2022, nr 3, s. 23-43.

²¹ I. Berlin, *Cztery eseje...*, s. 191.

²² Wprowadzony został na mocy rozkazu wojskowego nr 2 z 8 marca 1963 r. wydanego przez Krajową Radę Rewolucji, M. al-Husaini, *Li maza al-thamin min azar kane yoman aswadan fi tarih suria*, [online] <https://www.syria.tv/> اذاعه - راذل انك اذامل، 20 IX 2023.

im prawa i wolności oraz dyskryminujących ich. Od lat 50. XX wieku traktowani byli jako grupa zagrażająca bezpieczeństwu państwa, przez to byli pod specjalnym nadzorem. Dużą rolę w ich inwigilacji odgrywało wojsko i służby bezpieczeństwa. Ta dyskryminacja rodziła tożsamość negatywną, czyli stan bezsilności czy przekonania o niższej wartości od innych, co nie było bez znaczenia dla decyzji o opuszczeniu Syrii.

Kurdowie doświadczali wykluczenia niemal w każdej dziedzinie życia. Jedną z nich było prawo do własności zagwarantowane w konstytucjach Syrii i prawie międzynarodowym. Łamanie go przez władze syryjskie sięga lat 50. XX wieku, kiedy ziemie Kurdów w *muhafazat* al-Hasaka w ramach tzw. arabizacji zostały skonfiskowane i oddane w ręce Arabów. Pierwsze próby ograniczenia prawa własności miały swe źródło w dekreście ustawodawczym nr 193 z 1952 r. Akt ten przewidywał uzyskanie zezwolenia na kupno i sprzedaż nieruchomości (gruntów rolnych) na terenach przygranicznych. Obszary te zostały następnie określone w dekreście nr 2028 z 1956 r. Obok *muhafazat* al-Kunajtra znalazły się tereny przylegające do granicy z Turcją, w tym *muhafazat* al-Hasaka²³. W dalszej kolejności plan przesiedleń i pozbawiania własności ziem przez Kurdów kontynuowano w latach 60. i 70. XX wieku. Celem tego było nie tylko odebranie im nieruchomości, ale przede wszystkim zmiana składu etnicznego na pograniczu z Turcją i realizacja założeń nacjonalizmu arabskiego. W 1965 r. władze syryjskie opracowały plan budowy „pasa arabskiego” (długości 375 km i szerokości 10-15 km), co wiązało się z kolejną deportacją Kurdów²⁴. Realizację tego pomysłu zawieszono w 1976 r. W latach 70. XX wieku władze syryjskie na ziemiach kurdyjskich tworzyły modelowe gospodarstwa państwowe prowadzone przez Arabów. Rząd przejął wówczas 5250 km². Pozbawieni ziemi Kurdowie z *muhafazat* al-Hasaka zostali zmuszeni do migracji wewnętrznej. Przejęte tereny przekazywano Arabom, których ziemie zostały zatopione z powodu budowy tamy Tabqa na rzece Eufrat. W latach 1974-1975 sprowadzono 4 tysiące rodzin arabskich, które rozmieszczono w 36 nowych osadach²⁵. Przejęcie ziem w tym regionie na dłuższy czas ograniczyło tam inwestycje i wpłynęło na wzrost bezrobocia wśród Kurdów oraz ich pauperyzację. Kurdowie tracąc ziemie, pozbywali się części swej tożsamości. Miała ona bowiem dla nich wyjątkową wartość, gdyż znajdowała się na terenie tradycyjnego Kurdystanu.

Władze syryjskie kontynuowały arabizację terenów kurdyjskich w 2007 r. Uczyniono to na mocy decyzji Spółdzielni Rolniczej w al-Malikijja. Na jej podstawie zawarto umowy, zgodnie z którymi około 6000 km² ziem w rejonie al-Malikijja (wioski Kharrab Rashk, Gire Rash, Qadir Bey, Girki Miro i Qazl Jab) przeszło w ręce 150 rodzin arabskich z rejonu asz-Szaddada z *muhafazat* al-Hasaka²⁶. Rok później w październiku 2008 r. prezydent Syrii wydał dekret nr 49, którego celem był dalszy paraliż rynku

²³ Yekiti. Adad has, X 2008, s. 17, [online] https://www.welateme.net/erebi/7/yekiti_taybet.doc, 2 XII 2023.

²⁴ F. Jomma, *Wpływ podziałów...*, s. 403.

²⁵ *Tamże*.

²⁶ *Persecution and Discrimination against Kurdish Citizens in Syria*, s. 3, [online] <https://www.ohchr.org/sites/default/files/lib-docs/HRBodies/UPR/Documents/session12/SY/KIS-KurdsinSyria-eng.pdf>, 5 XII 2023.

nieruchomości na obszarach przygranicznych Syrii. Na jego mocy nabycie, przeniesienie lub modyfikacja prawa własności nieruchomości (znajdującej się na terenie objętym planem zagospodarowanie przestrzennego, jak i poza nim), a także jej dzierżawa przez okres dłuższy niż trzy lata zostały zabronione, chyba że uzyskano wcześniej zezwolenie władz bezpieczeństwa (art. 1)²⁷. Dekret ten dotknął szczególnie mniejszość kurdyjską, której nie wolno było kupować i sprzedawać nieruchomości ani przekazywać jej spadkobiercom. Wpłynęło to negatywnie na aktywność rolniczą Kurdów, co wywołało ich sprzeciw wyrażony podczas demonstracji w listopadzie 2008 r. Akt ten skutkował także stagnacją gospodarczą (z powodu odejścia kapitału i inwestorów), bezrobociem oraz migracją siły roboczej. Ponad 95% ludności kurdyjskiej nie była w stanie uzyskać zezwolenie na rejestrację swojej własności²⁸. Należy jednocześnie zaznaczyć, iż powyższy dekret prezydencki nie miał zastosowania wobec Arabów. W marcu 2011 r., gdy Syryjczycy zbuntowali się przeciwko władzy, dekret nr 49 z 2008 r. został znowelizowany. Zniósł on licencje na zakup nieruchomości objętych planem zagospodarowania przestrzennego. Poza nim wymóg ten nadal obowiązywał. Perspektywa zmian nastąpiła w 2013 r., kiedy władze syryjskie wycofały się z al-Hasaka, a kontrolę nad tym obszarem przejęli Kurdowie, tworząc autonomiczny region.

Inną formą ograniczenia praw i wolności było zaznaczone we wstępie artykułu pozbawienie obywatelstwa Syrii części kurdyjskiego społeczeństwa. Kurdowie doświadczali tym samym podwójnej bezpaństwowości – jednej *de iure* ze strony władz syryjskich, a drugiej jako naród bezpaństwowy. Akcję wykluczenia ich przeprowadzono w 1962 r. w drodze jednodniowego spisu ludności w *muhafazt* al-Hasaka. Mieszkańcy tego regionu chcąc uzyskać obywatelstwo syryjskie, musieli: 1) udowodnić, iż ich rodzina mieszkała w Syrii już przed 1945 r., 2) być obecni podczas spisu. Osoby pozbawione obywatelstwa uznane zostały za cudzoziemców i bezpaństwowców. We własnym kraju zostały wykluczone z możliwości korzystania z praw i wolności wynikających z konstytucji. Dotyczyło to także ich potomstwa, którego fakt przyścia na świat nie mógł zostać oficjalnie odnotowany. Dzieci dziedziczyły status rodziców, czyli *ajānib* (cudzoziemca) lub *maktoum al-qayd* (niezarejestrowany)²⁹. Tym samym rosła liczba dzieci znajdujących się poza systemem. Osoby zakwalifikowane jako cudzoziemcy

²⁷ Decree No. 49, 2008, *Human Right Issues Concerning Kurds in Syria: Report from a Joint Fact Finding Mission by the Danish Immigration Service (DIS) and ACCORD/Austrian Red Cross to Damascus, Syria, Beirut, Lebanon, and Erbil and Dohuk, Kurdistan Region of Iraq (KRI)*, 21 January to 8 February 2010, May 2010, ACCORD, Austrian Red Cross, Danish Immigration Service, s. 71, [online] https://www.ecoi.net/en/file/local/1111863/90_1273216397_2010-05-dis-accord-human-rights-issues-concerning-kurds-in-syria.pdf, 28 XI 2023.

²⁸ Yekiti..., s. 28.

²⁹ W Syrii prawo nadania obywatelstwa opiera się na ojcowskim *ius sanguinis*. Zatem dzieci przejmują obywatelstwo ojca. *Nationality Law, Legislative Decree 276*, [online] <https://www.refworld.org/pdfid/4d81e7b12.pdf>, 5 XII 2023. Więcej na temat spisu ludności: *Syrian Citizenship Disappeared How the 1962 Census Destroyed Stateless Kurds' Lives and Identities*, Syrians for Truth and Justice, [online] https://www.stj-sy.org/uploads/pdf_files/Syrian%20Citizenship%20Disappeared%20-%20How%20the%201962%20Census%20destroyed%20stateless%20Kurds%E2%80%99%20lives%20and%20identities.pdf, 14 XII 2023.

otrzymywały czerwoną kartę identyfikacyjną (*bitaqa ajnabi*), na której było napisane „Nie ma nazwiska na liście syryjskich Arabów według spisu ludności z 1962 r.”³⁰. Z kolei bezpaństwowcy nie widnieli w żadnych oficjalnych rejestrach. Posiadali żółty dokument pobytowy (*shahadat taaref*) wydany przez lokalnego *mukhtara* (wójta) w celu ich identyfikacji. Po 49 latach bycia cudzoziemcami we własnym kraju w kwietniu 2011 r. prezydent B. al-Asad wydał dekret nr 49 przyznający obywatelstwo syryjskiego Araba Kurdom z prowincji al-Hasaka, zarejestrowanym jako obcokrajowcy. Akt nie miał zastosowania do *maktumeen*. Liczba *ajanib* wynosiła wówczas 346 242 osób. Do końca 2018 r. 326 489 z nich otrzymało obywatelstwo, a reszta została go pozbawiona z powodu przebywania poza granicą lub w związku z utratą dokumentów³¹. Z kolei *maktumeen* można było przyznać obywatelstwo po wcześniejszym przekształceniu ich statusu w *ajanib*. W 2011 r. liczyli ponad 171 300 osób, z których 50 400 przyznano obywatelstwo³².

Odebranie przez syryjskie władze obywatelstwa Kurdom było naruszeniem prawa międzynarodowego (Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka), konstytucji i przejawem dyskryminacji ze względu na pochodzenie. Tym samym pozbawiono ich prawa do: udziału w wyborach, własności, zatrudnienia, zaciągania kredytów, opieki zdrowotnej, nauki, rejestracji związków małżeńskich i narodzin dzieci, posiadania paszportu oraz wolności przemieszczania się i wyrażania swoich opinii³³. Władze syryjskie prowadząc politykę antykurdyjską, ograniczały rozwój i praktykowanie ich kultury, języka i religii. Eliminowały język kurdyjski z przestrzeni publicznej (szkół, urzędów, wydawnictw), zastępowały kurdyjskie nazwy miejscowości arabskimi, zakazywały obchodzenia świąt (np. Newroz), śpiewania niearabskich pieśni podczas świąt i uroczystości rodzinnych, jak również nadawania dzieciom imion kurdyjskich (co w kulturze Kurdów ma istotne znaczenie). Kurdowie doświadczały także wykluczenia religijnego. Dotyczyło to grupy wyznającej jazydyzm, religii nieuznawanej przez władze syryjskie. Oznaczało to, że jazydzi kurdyjscy musieli w szkole uczyć się islamu i zostali zmuszeni do przestrzegania islamskiego prawa prywatnego. Nie mogli publicznie demonstrować swojej przynależności do tej religii, praktykować obrzędów, zawierać związków małżeńskich zgodnie ze swoim wyznaniem.

Kurdowie w Syrii przed 2011 r., i później, doświadczały bezpodstawnych aresztowań, tortur, porwań, wymuszeń i zabójstw. Prześladowania, i prawdopodobieństwo ich doświadczenia, były kolejnym element przemawiającym za opuszczeniem Syrii. Ich podłożem były m.in. poglądy polityczne i przynależność do kurdyjskich partii. Członkowie tych ugrupowań narażeni byli na aresztowania, represje czy zwolnienia z pracy. Podstawą ich aresztowania były najczęściej artykuły z przepisów prawa karnego

³⁰ *Persecution and Discrimination against Kurdish Citizens in Syria*, s. 1, [online] <https://www.ohchr.org/sites/default/files/lib-docs/HRBodies/UPR/Documents/session12/SY/KIS-KurdsinSyria-eng.pdf>, 6 XII 2023.

³¹ *Syrian Citizenship...*, s. 19-20.

³² *Tamże*, s. 20.

³³ F. Jomma, *Wpływ podziałów...*, s. 404.

(art. 267, 285, 288, 307, 308)³⁴. Po śmierci Hafiza al-Asada w 2000 r. i nastaniu „Wiosny Damasceńskiej” presja na Kurdów zmniejszyła się. Nie trwało to jednak długo i już od 2002 r. Kurdowie ponownie stali się przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony służb bezpieczeństwa. Napięcie wywołało brutalne stłumienie walk między kibicami meczu piłki nożnej zorganizowanego w al-Kamiszi 12 marca 2004 r. Starcia między kibicami kurdyjskimi i arabskimi zakończyły się zastrzeleniem przez siły bezpieczeństwa co najmniej 7 Kurdów oraz ostrzeleniem ceremonii pogrzebowej dzień później. W wyniku tego zdarzenia śmierć poniosło co najmniej 36 Kurdów, 160 było rannych, a ponad 2000 zatrzymano³⁵.

Aresztowania miały związek także z uczestnictwem w kurdyjskich wydarzeniach kulturalnych, rocznicowych spotkaniach upamiętniających ważne wydarzenia (np. rocznica zamordowania kurdyjskiego duchownego Ma'shuqa al-Khaznawiego) lub obchodami Nowego Roku (Newruz) związanego z historią narodu kurdyjskiego. Ostatnie z nich wiązało się również z interwencją sił bezpieczeństwa, która otworzyła ogień do świętujących osób, zabijając przy tym w al-Kamiszi trzech Kurdów w 2008 r. i jednego dwa lata później. Pozbawienie wolności miało także związek z uzewnętrznianiem symboli kurdyjskich, jak flagi czy haseł zagrażających syryjskiej jedności. Ponadto fakt uczestnictwa w demonstracjach wyrażających brak zgody na dyskryminację Kurdów przez władze syryjskie również kończył się aresztowaniami.

Wykluczenie przyjmowało także formę zaniechania działań ze strony państwa w dziedzinie przeciwdziałania suszy. Nieodpowiednia polityka w zakresie nawadniania terenów zamieszkałych przez Kurdów miała wpływ na pustynnienie tych obszarów i tym samym pozbawienie tamtejszej ludności dochodów z upraw i wzrost bezrobocia. Susza, która dotknęła *muhafazat* al-Hasakę w 2006 r., i trwała kilka lat, była największą katastrofą ekologiczną od 40 lat. Doświadczyla ona 1,3 mln osób. Część z nich była zmuszona opuścić te ziemie, by udać się na migrację wewnątrz kraju (Aleppo, Damaszek) lub za granicę. W rejonie asz-Szaddada w *muhafazt* al-Hasaka tym sposobem zniknęło 40 ze 150 wiosek³⁶.

MIGRACJE KURDÓW

Większość Kurdów wyjeżdżała z Syrii nielegalnie z uwagi na swój status w tym państwie. Brak dokumentów stwierdzających tożsamość stanowił problem w ubieganiu się o ochronę międzynarodową lub inny status poza granicami Syrii. Trudności sprawiał także deficyt wykształcenia lub analfabetyzm będący rezultatem pozbawienia obywatelstwa i wykluczenia edukacyjnego. Inny kłopot związany był z potwierdzeniem ukończenia studiów w Syrii z uwagi na brak dyplomu. Powyższe niedostatki nie pozwalały wyjść Kurdom z zawieszenia prawnego i wykluczenia strukturalnego.

³⁴ *Group Denial Repression of Kurdish Political and Cultural Rights in Syria*, Human Rights Watch, 2009, s. 16-17, [online] <https://www.refworld.org/pdfid/4b0e4a6b2.pdf>, 20 XI 2023.

³⁵ *Human Right Issues...*, s. 8.

³⁶ *Tamże*, s. 11, 13.

Współczesna emigracja Kurdów przebiegała etapami. Rozpoczęła się w latach 2004-2011. Była ona związana z suszą, represjami i brutalnym tłumieniem demonstracji po meczu w al-Kamiszi oraz innymi formami prześladowań³⁷. Przyczyną następnej fali migracji była wojna domowa, trwająca permanentnie już od 13 lat. Z kolei od 2017 r. presja migracyjna ze strony Kurdów syryjskich zmniejszyła się, by od 2021 r. wzrosnąć ponownie. Wpływ na to miała przede wszystkim dyskryminująca polityka wobec nich w państwach sąsiedzkich, do których uciekli po wybuchu wojny (szczególnie w Turcji). Poza tym należy podkreślić, iż północne obszary Syrii zamieszkałe przez Kurdów doświadczały większej agresji ze strony sił tureckich (bombardowania, zabójstwa, porwania, łamanie praw człowieka).

Trudno jednoznacznie wskazać liczbę Kurdów z Syrii ubiegających się o ochronę międzynarodową z uwagi na brak kurdyjskiego obywatelstwa. Syryjczycy (w tym Kurdowie) po wybuchu wojny szukali azylu przede wszystkim w państwach ościennych. Ich napływ rósł wraz z nasilającym się konfliktem. W ciągu pierwszych pięciu lat wojny Syrię opuściło 12,5 mln osób³⁸. Schronienia szukali w: Turcji, Jordanii, Iraku, Libanie i Egipcie. W pierwszym z wymienionych państw populacja Syryjczyków była największa i wg danych z listopada 2023 r. wyniosła 3 274 059 osób³⁹. Z kolei w Libanie i Jordanii liczyła 789 842 i 651 329 osób. Zdecydowanie mniej uchodźców syryjskich było w Iraku (271 732)⁴⁰ i Egipcie (152 973). Część Syryjczyków szukała także azylu w państwach północnej Afryki (45 003)⁴¹. Inni udali się do Europy. Od wybuchu wojny w 2011 r. do końca 2015 r. na kontynencie europejskim bezpieczeństwa poszukiwało 897 645 Syryjczyków. Aż 59% z nich złożyło wnioski o ochronę w dwóch państwach, a mianowicie w Niemczech i Serbii. Inni o azyl aplikowali w: Szwecji, Austrii, Holandii, Danii, Bułgarii i Węgrzech⁴². Od 2013 r. obywatele Syrii stanowią największą grupę osób ubiegających się o ochronę międzynarodową w Unii Europejskiej. W okresie kryzysu migracyjnego w latach 2015-2016 pierwsze wnioski o ochronę złożyło 725 695 Syryjczyków⁴³. W kolejnych latach ich liczba spadła, by następnie wzrosnąć od 2021 r. i przekroczyć 100 000.

³⁷ Inne formy represji w latach 2005-2009 zostały ujęte w formie tabelki w raporcie *Group Denial...*, s. 3-4.

³⁸ P. Connor, *After Record Migration, 80% of Syrian Asylum Applicants Approved to Stay in Europe*, 2017, 2 X, [online] <https://www.pewresearch.org/short-reads/2017/10/02/after-record-migration-80-of-syrian-asylum-applicants-approved-to-stay-in-europe/>, 20 XII 2023.

³⁹ *Syria Regional Refugee Response*, November 2023, [online] <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>, 20 XII 2023.

⁴⁰ Aż 97% uciekinierów z Syrii znalazło swój azyl w Kurdystanie Irackim. Z danych wynika, iż ponad 90% z nich to syryjscy Kurdowie. *Refugees from Syria in Iraq*, [online] <http://www.syrianationality.org/index.php?id=41>, 17 XII 2023.

⁴¹ *Tamże*.

⁴² *Europe: Syrian Asylum Applications from Apr 2011 to Dec 2015*, UNHCR, December 31, 2015, [online] <https://reliefweb.int/report/world/europe-syrian-asylum-applications-apr-2011-dec-2015-37-european-countries-norway>, 20 XII 2023.

⁴³ Obliczenia własne na podstawie: *Statistical tables*, Asylum Report 2020, [online] <https://euaa.europa.eu/asylum-report-2020/statistical-tables>, 22 XII 2023.

ZAKOŃCZENIE

Wolność, mimo iż jest immamentną cechą człowieka, to jednak jest ograniczona poprzez funkcjonowanie w państwie. Zależy ona od kontekstu społecznego i politycznego, bowiem trudno jest mówić o wolności absolutnej. Jest ona skrzepowana umową zawartą między jednostką a państwem, a jej granice wyznaczają akty prawne. Dotyczyło to także Syrii, która mimo gwarancji wolności i praw ujętych w konstytucjach oraz prawie międzynarodowym nie respektowała ich.

Od lat 50. XX wieku w Syrii dominowała ideologia panarabizmu, która pozbawiła Kurdów praw i wolności w obawie o zachowanie jedności arabskiej i państwa. Znacznej ich części odebrano obywatelstwo Syrii i wyrugowano z tradycyjnie zamieszkałych ziem na pograniczu syryjsko-tureckim. Realizując plan przesiedleń w latach 60. i 70. XX wieku, dążono do ich asymilacji. Działania te dla władz syryjskich były kluczowe, bowiem w ich opinii Kurdowie zagrażali stabilności wewnętrznej i ideologii panarabizmu. Wykorzystując przymus, ograniczali ich prawa i wolności. Zatem nie natura, ale zła wola ludzi była źródłem niewoli, i tym samym braku wolności⁴⁴.

Jak wykazano w artykule, brak wolności i praw, a także dyskryminacja i represje były najczęstszymi powodami kurdyjskiej emigracji. Ułatwiał ją również fakt, że emigrujący nie identyfikowali się z państwem syryjskim, choć ciężko im było opuścić ziemię kurdyjskie. Z powodu wyrugowania ze swojego kraju, biedy i braku perspektyw Kurdowie szukali ochrony w innych państwach. Pomagał im fakt rozbudowanych sieci migracyjnych w Europie.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk A., Jomma F., *Demokratyczny konfederalizm jako alternatywny ustrój dla Autonomicznej Administracji Północnej i Wschodniej Syrii*, „Przegląd Sejmowy” 2022, nr 3, <https://doi.org/10.31268/PS.2022.110>.
- Berlin I., *Cztery eseje o wolności*, przeł. D. Grinberg, D. Lachowska, J. Łoziński, Poznań 2000.
- Connor P., *After Record Migration, 80% of Syrian Asylum Applicants Approved to Stay in Europe*, 2017, 2 X, [online] <https://www.pewresearch.org/short-reads/2017/10/02/after-record-migration-80-of-syrian-asylum-applicants-approved-to-stay-in-europe/>.
- Decree No. 49, 2008, *Human Right Issues Concerning Kurds in Syria: Report from a Joint Fact Finding Mission by the Danish Immigration Service (DIS) and ACCORD/Austrian Red Cross to Damascus, Syria, Beirut, Lebanon, and Erbil and Dohuk, Kurdistan Region of Iraq (KRI)*, 21 January to 8 February 2010, May 2010, ACCORD, Austrian Red Cross, Danish Immigration Service, [online] https://www.ecoi.net/en/file/local/1111863/90_1273216397_2010-05-dis-accord-human-rights-issues-concerning-kurds-in-syria.pdf.

⁴⁴ I. Berlin, *Cztery eseje...*, s. 188.

- [illegible]

Yekiti. Adad has, X 2008, [online] https://www.welateme.net/erebi/7/yekiti_taybet.doc.

Zakrzewski W., *Podstawowe wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne. Stan prawny na dzień 1 września 1997*, red. W. Skrzydło, Lublin 1997.

Fuad JOMMA – dr hab., prof. US w Instytucie Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie Uniwersytetu Szczecińskiego. Specjalizuje się w zagadnieniach związanych z problematyką Bliskiego Wschodu. Prowadzi badania naukowe dotyczące przemian politycznych w Syrii i różnicowania społeczeństwa tego państwa ze względu na religię, pochodzenie etniczne i narodowe. Wiele miejsca w aktywności naukowej zajmuje także tematyka poświęcona Kurdom, co ma związek z pochodzeniem autora. Autor książek *Kurdowie i Kurdystan* (Gdańsk 2001), *Wpływ podziałów religijnych, narodowych i etnicznych na procesy polityczne w Syrii* (Szczecin 2018), współredaktor książki *Polska i Europa wobec kryzysu imigracyjnego. W poszukiwaniu złotego środka* (pod red. F. Jomma, A. Linka, Szczecin 2016) oraz wielu artykułów wydawanych w czasopismach naukowych.